

verschillende periodes anders geïnterpreteerd, maar verdwijnt pas in de tweede feministische golf, samen met de verzuiling. De moederschapsgedachte kan ook in sommige opzichten beschouwd worden als de feministische parallel van de verzuilde ideologieën. Het feminisme van de tweede golfen daarna ontwikkelde zich — na een aanvankelijke verbinding met socialisme — tot tegenstander van ideologieën. Zeker Withuis' opvatting van het gender-perspectief waarin het vooral gaat om de ervaring, maakt dit tot een goed uitgangspunt voor de studie van werking van ideologie in de levenspraktijk. Ook voor de negatieve gevolgen daarvan: de verwaarlozing van individuele slachtoffers en de mogelijke beperkende, paranoïde en neurotische effecten. Als feminisme dan dus tegenover ideologieën staat, kan het er niet zelf een zijn. Die conclusie trekt Withuis dan ook. Een thema blijft de 'nog steeds niet verwerkelykde gelijkheid', maar het einde van feminisme als een 'collectieve definitie van vrouwelijkheid' is volgens haar in zicht.

Waarschijnlijk zou de auteur deze interpretatie van haar betoog meteen gaan bestrijden. Want voor ieder argument is er een tegenargument. Telkens als Withuis een bepaald patroon heeft ontdekt in de voormalige beschouwing over vrouwelijkheid en de lezers zouden kunnen gaan denken dat dit patroon simpel en onderdrukkend was, toont zij er de dubbelzinnigheden van en demonstreert zij dat veel vrouwen zelf kozen voor een denk- en levenswijze die op het eerste gezicht niet aantrekkelijk was. Withuis is niet voor één gat te vangen. Dat is ze ook niet in haar auteursidentiteit. Ze begint haar boek vastberaden door het 'historische sociologie van sekse' te noemen en gebruikt Elias-jargon als 'sociaal arrangement' en 'configuratie'. Naarmate het boek vordert verdwijnt dit echter — ze spreekt op zeker moment ook over een 'historisch-antropologisch perspectief' — en is ze toch vooral eclectisch essayist. Die indruk wordt versterkt doordat hier stukken bijeengebracht zijn met een nogal uiteenlopende achtergrond. Om te voorkomen dat een gender-benadering tot steriel constructivisme leidt, besteedt ze aandacht aan de levenservaring en -praktijk van vrouwen die ze met hulp van psychologische theorie interpreteert, maar ook dit wordt niet tot keurslijf. De auteur laat zich dus minder gemakkelijk indelen dan aanvankelijk lijkt. Af en toe kan zelfs juist de tegenovergestelde indruk ontstaan van vrijblijvendheid, ook al omdat de meeste stukken een niet al te zware empirische basis hebben en soms nog leunen op Withuis' proefschrift. Deze indruk kan ook ontstaan door haar ietwat nomadische auteursbestaan: ze heeft aan verschillende universiteiten gewerkt maar laat in haar woord vooraf blijken dat ze zich eigenlijk bij *NRC-Handelsblad* minstens zozeer op haar gemak voelt. Toch is deze bundel geen vrijblijvende collectie. In terloopse opmerkingen maakt ze duidelijk dat haar onderwerpen met haar biografie verbonden zijn en uit alles spreekt haar betrokkenheid. Ze zoekt echter haar kracht niet in vanzelfsprekend engagement maar in kritische nuancerings.

Henk te Velde

J. Korsten, *Standhouden door veranderingen. De Limburgse land- en tuinbouwbond als behartiger van agrarische belangen 1896-1996* (Dissertatie Nijmegen 1996, KDC bronnen en studies XXXII; Nijmegen: Valkhof pers, 1996, 275 blz., f69,-, ISBN 90 5625 009 4).

De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende en twintigste eeuw wordt steeds beter in kaart gebracht. Aangaande deze ontwikkeling kunnen we wel spreken van een succesverhaal. Vooral de boeren op het zand (onder meer Brabant, Limburg) hebben het goed gedaan. De landbouw in Nederland heeft zich uitstekend aangepast aan de veranderende internationale economische omstandigheden en de sector is, hoewel slechts een

fractie van de beroepsbevolking daarin werkzaam is, nog steeds een belangrijke steunpilaar van onze vaderlandse economie.

Maar het beeld is nog lang niet volledig. Onze kennis schiet tekort, vooral op het gebied van wat we de infrastructurele ontwikkelingen van de Nederlandse landbouw in de negentiende en twintigste eeuw zouden kunnen noemen. Dat betreft de geschiedenis van de landbouw- en boerenorganisaties, zoals de landbouwmaatschappijen en boerenbonden. Dat betreft de geschiedenis van de coöperaties en de landbouwonderwijsinstituten. Ook het veranderende overheidsbeleid ten aanzien van de landbouw was nog onvoldoende onderzocht.

Het is daarom verheugend dat onlangs het boek van J. Korsten over de Limburgse land- en tuinbouwbond is verschenen, tegelijkertijd met de boeken over de Noord-Brabantse christelijke boerenbond (T. Duffhues) en over de Katholieke Nederlandse boeren- en tuindersbond (M. Smits). Het boek van Korsten, dat ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de bond is verschenen, levert een belangrijke bijdrage aan onze kennis over de geschiedenis van de Nederlandse landbouw. Het boek is interessant, omdat het niet alleen de ontstaansgeschiedenis en de ontwikkeling van de bond behandelt, maar ook over de recente geschiedenis gaat.

Het boek, dat prettig leest, behandelt de geschiedenis van de bond in chronologische volgorde. Het is verdeeld in drie delen, die elk een periode beschrijven: 1896-1940; 1940-1945 en de naoorlogse periode. De geschiedenis van de bond is ingebed in de algemene agrarische ontwikkelingen, waarbij Korsten dezelfde chronologie aanhoudt. In aparte en ingekaderde cursiefjes worden op diverse plaatsen in het boek in het kort de levenslopen van de voormannen van de bond geschetst en de betekenis van deze mensen voor de organisatie. Het boek is prachtig uitgegeven met tientallen toepasselijke foto's, zoals een jubileumboek betaamt.

Het boek dat dus in de eerste plaats is opgezet als gedenkboek, is in deze opzet zonder meer geslaagd te noemen. Maar het boek beoogt meer dan dat te zijn. Het wil ook een wetenschappelijke bijdrage leveren aan de agrarische geschiedenis van Nederland in het algemeen en aan die van Limburg in het bijzonder. Als 'wetenschappelijk' niet meer is dan het zorgvuldig weergeven van de feitelijke ontwikkelingen, waarbij, in de woorden van Korsten, de objectiviteit gewaarborgd is, kunnen we zeggen dat dit boek ook in dit opzicht geslaagd is. Heel helder wordt de geschiedenis van de bond als belangenbehartiger geschetst. In dit verband is vooral Korstens beschrijving van de recente geschiedenis de moeite van het lezen waard. Deze gaat bijvoorbeeld over de jaren waarin René van der Linden als 'agrarische vertegenwoordiger' uit Limburg en als CDA-lid van de Tweede Kamer en later als staatsecretaris van Buitenlandse Zaken nog een voorname rol in de geschiedenis van de bond speelde. In de recente periode, waarin de landbouw met grote problemen als het mestoverschot en varkenspest aan zijn eigen successen ten onder lijkt te gaan, krijgen de boeren echter steeds minder politieke invloed. Korstens boek, dat de banden tussen de bond en de KVP (later CDA) blootlegt, eindigt in een periode waarin confessioneel Nederland voor het eerst in de geschiedenis niet meer als zelfsprekend in 's lands regering is vertegenwoordigd. Daarmee lijkt voor de bond, ongeveer honderd jaar na het ontstaan, een periode te zijn afgesloten. Alleen al om die reden is deze publicatie belangwekkend.

Maar daarmee houdt de wetenschappelijke betekenis van het boek op. Er worden geen echt fundamentele vragen gesteld en de dissertatie heeft geen duidelijke probleemstelling. Waarom kregen de boerenbonden pas na 1896 vaste voet aan de grond? Is de opkomst te vergelijken met de opkomst in die tijd van de zuivelcoöperaties? Is de oprichting een antwoord op de agrarische crisis vlak daarvoor of stond uitsluitend de 'godsdienstig-zedelijke verheffing' van de boerenstand voorop? Over de wisselwerking tussen de agrarisch-economische en de agrarisch-technische ontwikkeling en de invloed van de boerenbond komen we weinig te weten.

En net als veel andere boeken over de agrarische ontwikkelingen in Zuid-Nederland geeft

ook dit boek een clichématig beeld van de landbouw in de negentiende eeuw en daarvoor. Tot 1850 zou er niets gebeurd zijn in de landbouw: het leven en de manier van werken werden toen nog door traditie bepaald. Pas daarna zou de productiewijze echt veranderd zijn. Het is echter bekend, dat de landbouw ook vóór 1850 belangrijke veranderingen doormaakte.

Het is een enigszins braaf boek geworden. Dat kan haast niet anders voor een gedenkboek dat voor een groot publiek is bestemd. Maar het grote voordeel van dit laatste is, dat het boek zeer toegankelijk is. En dat kunnen we maar van weinig wetenschappelijke studies zeggen.

Paul Brusse

T. Pollmann, *Volkswoningbouw 1900-1945. Een analyse van overlevingskansen* (CRM-reeks VIII; Den Haag: Sdu uitgevers, Zeist: Rijksdienst voor de monumentenzorg, 1997, 109 blz., f39,90, ISBN 90 12 08317 6).

Dit boek is tot stand gekomen uit vrees voor sloop van veel sociale woningbouw van voor de Tweede Wereldoorlog. Deze woningen, vaak van cultuurhistorische en ruimtelijke betekenis, zijn over het algemeen onbeschermd gebouwen, zonder de status van monument. Hun voortbestaan loopt vooral gevaar door het huidige volkshuisvestingsbeleid, de zogenaamde herstructurering.

In dit boek wordt het probleem in zijn algemeenheid uiteengezet. De herstructurering vormt een belangrijk onderdeel van het rijksbeleid op het terrein van de stedelijke vernieuwing en is gericht op het opwaarderen van woonwijken die zich sociaal in een neergaande spiraal bevinden. In praktijk betekent dit vaak dat de voorraad goedkope woningen wordt verminderd, teneinde duurdere woningen te bouwen, om zo een meer gemêleerde bevolkingssamenstelling te realiseren. De auteur plaatst enige kritische kanttekeningen bij de noodzaak van herstructurering. Zo wijst zij erop dat geprivatiseerde woningcorporaties, waarvan met het veranderen van de doelstelling ook het optreden is veranderd, er baat bij hebben het problematische karakter van een buurt te benadrukken, omdat dit subsidies oplevert.

Het grootste deel van het boek is gewijd aan verschillende vooroorlogse wijken en projecten in steden als Helmond, Leeuwarden en Utrecht. In het kort wordt de geschiedenis van iedere wijk weergegeven en wordt ingegaan op de staat van de woningen en de plannen die de woningcorporaties en de gemeente hebben, dan wel reeds hebben gerealiseerd. In sommige wijken dreigt sloop, in andere is die dreiging tijdig afgewend en zijn de woningen met zorg gerenoveerd. Zo wordt in De Gordel '20-'40 in Amsterdam, onder leiding van een supervisor in het kader van het Welstandstoezicht, getracht de wijk verantwoord te renoveren. De aanpak van de auteur in deze hoofdstukken, waarin de nadruk ligt op het uiteenzetten van de relevante ontwikkelingen en het weergeven van de meningen van de direct betrokkenen (onder wie medewerkers van woningcorporaties, gemeenten en bewoners) door middel van citaten, levert een levendig beeld op.

De auteur neemt een eigen standpunt in en laat duidelijk blijken dat naar haar idee de sloopdrift van sommige corporaties onvoldoende gefundeerd is. Op bepaalde plaatsen had zij het onderwerp echter wat zakelijker mogen benaderen. Zo wordt in het hoofdstuk 'Het straatbeeld: homogeen of versnipperd?' voornamelijk volstaan met het weergeven van uitspraken van bewoners over de wenselijkheid van een eenvormig straatbeeld.

Op de achterkant van het boek staat dat het een *must* is voor monumentenzorgers, bestuurders, bouwers, architecten en bewonersverenigingen. Inderdaad zal dit boek, dat is voorzien van plattegronden, foto's en een literatuurlijst per hoofdstuk, voor deze groep interessant zijn.